

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В СФЕРІ ТЕПЛОЕНЕРГЕТИКИ

Мелех Л. В., Коритко Л. Я., Кучера А. М.

Стаття присвячена дослідженню особливостей інституту юридичної відповідальності як одному із ефективних засобів механізму правового забезпечення екологічної безпеки ТЕС, що виконує превентивну та охоронно-захисну функції у процесі правового регулювання виробництва теплової та електричної енергії.

На підставі виокремлення особливостей юридичної відповідальності за правопорушення в сфері виробництва теплової та електричної енергії у статті проведено аналіз: об'єкту та предмету правопорушення як підстави настання юридичної відповідальності у сфері теплоенергетики; суб'єктів відповідальності у сфері теплопостачання, господарська діяльність яких пов'язана із використанням обладнання, що створює підвищену екологічну небезпеку; екологічну шкоду, яка пов'язується із збитками немайнового та майнового характеру, які завдані довкіллю, внаслідок діяльності підприємства ТЕС; правовий механізм компенсації шкоди, завданої приватним та державним інтересам, навколишньому природному середовищу, суспільним, що притаманний негативному (ретроспективному) і позитивному (проспективному) аспектам юридичної відповідальності в сфері теплопостачання.

На підставі проведеного дослідження компенсаційного характеру юридичної відповідальності у сфері теплопостачання, розглянуто способи розрахунку екологічної шкоди за правопорушення, що вчиняються суб'єктами господарювання в сфері виробництва теплової та електричної енергії.

Акцентовується увага на тому, що одним з ефективних засобів механізму правового забезпечення екологічної безпеки ТЕС є інститут юридичної відповідальності.

Також проаналізовано особливості правового регулювання застосування витратного, розрахункового, таксового та нормативного методів розрахунку екологічної шкоди, що підлягає компенсації, за порушення підприємством ТЕС законодавства про охорону довкілля.

Ключові слова: інститут юридичної відповідальності, забезпечення екологічної безпеки, види юридичної відповідальності, сфера теплоенергетики, екологічна шкода.

Melekh L. V., Korytko L. Ya., Kuchera A. M. Legal liability as a means of legal ensure of environmental safety in the sphere of thermal energy

The article is devoted to the study of the peculiarities of the institution of legal responsibility as one of the effective means of the mechanism of legal protection of environmental safety of TPPs, which performs preventive and protective functions in the process of legal regulation of thermal and electric energy production.

On the basis of distinguishing the features of legal liability for offenses in the field of heat and electricity production, the article analyzes: the object and subject of the offense as a basis for legal liability in the field of heat energy; subjects of responsibility in the field of heat supply, whose economic activity is connected with the use of equipment that creates an increased environmental hazard; environmental damage, which is associated with non-property and property damage caused to the environment as a result of the activity of the TPP enterprise; the legal mechanism of compensation for damage caused to private and state interests, the surrounding natural environment, and society, which is inherent in the negative (retrospective) and positive (prospective) aspects of legal responsibility in the field of heat supply.

On the basis of the conducted study of the compensatory nature of legal liability in the field of heat supply, the methods of calculating environmental damage for offenses committed by business entities in the field of heat and electricity production are considered.

Attention is focused on the fact that one of the effective means of the mechanism of legal protection of TPP environmental safety is the institution of legal responsibility.

The specifics of the legal regulation of the application of cost, settlement, tax and regulatory methods of calculating environmental damage subject to compensation for violation of environmental protection legislation by the TPP enterprise are also analyzed.

Key words: the institute of legal responsibility, ensuring environmental safety, types of legal responsibility, the field of heat energy, environmental damage.

Постановка проблеми. Багатофункціональна характеристика юридичної відповідальності у сфері теплоенергетики зумовлена особливістю об'єкта підвищеної небезпеки - підприємства ТЕС, господарська діяльність якого є екологічно небезпечною та постійно справляє негативний вплив на навколишнє природне середовище. Враховуючи такі складові регулюючого механізму юридичної відповідальності, як відповідальність за вину (винна відповідальність), відповідальність за створену небезпеку (відповідальність без вини), безумовна відповідальність (відповідальність без можливості виправдання) [1, с. 212-213], в доктрині екологічного права виділяють правові режими позитивної й негативної юридичної відповідальності за екологічні правопорушення. Найбільш поширеною є точка зору, згідно з якою позитивну відповідальність в екологічному праві розглядають також як загальносоціальну відповідальність, що не збігається з юридичною, а її санкції за своєю правовою природою є засобами захисту, а не заходами відповідальності [2, с. 7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвий науковий внесок у дослідження особливостей інституту юридичної відповідальності як одного із ефективних засобів правового забезпечення екологічної безпеки в сфері теплоенергетики зроблено такими вченими: Андрейцева, Г. І. Балюк, С. Я. Вавженчука, А. П. Гетьмана, О. В. Головкина, А. С. Євстігнєєва, Б. В. Єрофєєва, І. І. Каракаша, Н. Р. Кобецької, Т. О. Коваленко, Т. Г. Ковальчук, О. С. Колбасова, В. В. Костицького, М. В. Краснової, Ю. А. Краснової, О. Я. Лазора, Н. А. Макаренко, М. М. Мікієвича, А. М. Мірошніченка, В. Л. Мунтяна, Н. Б. Пацурії, В. В. Петрова, Е. В. Позняк, І. Л. Радика, О. В. Сушик, М. О. Фролова, Ю. С. Шемшученка, О. А. Шомпол, М. В. Шульги та інших.

Однак, значна кількість питань, пов'язаних з сучасним підходом до розуміння особливостей інституту юридичної відповідальності як одного із ефективних засобів правового забезпечення екологічної безпеки в сфері теплоенергетики залишається поза увагою, що свідчить про актуальність обраної теми дослідження.

Метою цієї статті є дослідження особливостей інституту юридичної відповідальності як одного із ефективних засобів правового забезпечення екологічної безпеки в сфері теплоенергетики.

Викладення основного матеріалу. Позитивна відповідальність пов'язується зі спеціально покладеними на суб'єктів

еколого-правовими обов'язками, що слідують із законодавчих приписів. Стосовно ретроспективної юридичної відповідальності за екологічні правопорушення, позиціонуємо її зі засобами примусового виконання суб'єктами норм законодавства та/або відшкодування шкоди, завданою довкіллю.

Вважаємо, що позитивна відповідальність у сфері теплоенергетики проявляється в реалізації заходів з охорони об'єктів навколишнього природного середовища та попередження правопорушень, які можуть вчинятися суб'єктами господарювання у сфері тепlopостачання шляхом закріплення імперативних вимог щодо порядку використання природних ресурсів, охорони довкілля й забезпечення екологічної безпеки в процесі виробництва електричної та теплової енергії. Прикладом позитивної відповідальності в досліджуваній сфері слугують положення статті 27 Закону України «Про тепlopостачання» [3], у яких встановлено обов'язок суб'єктів у сфері тепlopостачання дотримуватися вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, нести відповідальність за його порушення та здійснювати технічні та організаційні заходи, спрямовані на зменшення шкідливого впливу об'єктів у сфері тепlopостачання на довкілля.

Аналогічні норми також містяться в статті 51 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [4], де є закріплені екологічні вимоги щодо реконструкції, розміщення, проектування будівництва, введення у дію та експлуатації підприємств, а саме, у сфері виробництва теплової та електричної енергії, також обов'язок: здійснювати заходи із вловлювання, знешкодження, утилізації шкідливих речовин і відходів або повна їх ліквідація; здійснювати очищення викидів та скидів, знешкодження їх, зменшення впливу шкідливих факторів; розробляти та затверджувати матеріали оцінки впливу господарської діяльності в сфері тепlopостачання на навколишнє природне середовище і здоров'я людей.

Негативна відповідальність у сфері теплоенергетики, на нашу думку, полягає в реалізації заходів із захисту навколишнього природного середовища і його об'єктів шляхом застосування до особи, що вчинила екологічне правопорушення, заходів примусу у вигляді негативних наслідків майнового та/або немайнового характеру із метою відновлення порушеного права на безпечне для життя та здоров'я довкілля, компенсації шкоди,

завданої таким порушенням, покарання правопорушника.

Зауважимо, що коли мова йде про юридичну відповідальність за екологічні правопорушення, береться до уваги саме її ретроспективна складова, особливо якщо це стосується такого об'єкта підвищеної небезпеки, як підприємство ТЕС, господарська діяльність якого має екологічну спрямованість, яка проявляється у порушенні відповідного правового режиму природних ресурсів, негативній зміні стану довкілля, а також екологічних інтересів та прав людини, що охороняються законом [5, с. 98].

Враховуючи те, що господарська діяльність із виробництва теплової та електричної енергії є екологічно небезпечною, на наш погляд, юридичній відповідальності за правопорушення у сфері теплоенергетики притаманні такі особливості:

а) суб'єкти відповідальності (статті 1 Закону України «Про тепlopостачання») [3] - суб'єкти господарювання у сфері тепlopостачання - юридичні особи - незалежно від організаційно-правових форм та форми власності, які здійснюють виробництво (теплогенеруюча організація), транспортування (теплотранспортуюча організація), постачання електричної та теплової енергії (тепlopостачальна організація), технічне обслуговування засобів виробництва, транспортування та споживання електричної та теплової енергії (теплосервісна організація).

Зауважимо, що особливість юридичної відповідальності суб'єктів господарювання у сфері тепlopостачання полягає у тому, що їхня діяльність є пов'язана із використанням обладнання, що створює підвищену небезпеку для осіб, які цю діяльність здійснюють, та інших осіб і навколишнього природного середовища (ч. 1 статті 1187 Цивільного кодексу України [6]). У зв'язку із цим, для майнової (цивільної) відповідальності суб'єкта господарювання в сфері тепlopостачання, що проявляється в компенсації шкоди, заподіяною довкіллю внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, у повному обсязі, вина як ознака суб'єктивної сторони складу правопорушення не є обов'язковою. Тому, суб'єкт господарювання у сфері виробництва теплової та електричної енергії є зобов'язаний компенсувати заподіяну шкоду громадянам і юридичним особам, якщо не доведе, що шкода виникла внаслідок стихійних природних явищ чи навмисних дій потерпілих (ч. 3 статті 69 Закону України «Про охорону навколишнього природного

середовища» [4], ч. 5 статті 1187 Цивільного кодексу України [6]);

б) підстава відповідальності - вчинення суб'єктом господарювання у сфері тепlopостачання правопорушення, яке посягає на охоронювані законом суспільні цінності, причинно-наслідковий зв'язок якого (тобто, правопорушення) є результатом виробництва електричної та теплової енергії. Ключовими критеріями, що характеризують такі правопорушення, є об'єкт і предмет. Для характеристики об'єкта правопорушень у даній сфері автор звертається до наукового підходу стосовно поділу об'єктів екологічних правопорушень на загальний, безпосередній і родовий [1, с. 285]. Так, загальним об'єктом цих правопорушень є передбачене в статті 16 Конституції України [7] забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи - катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу. Родовим об'єктом є забезпечення раціонального використання природних ресурсів, охорони довкілля й екологічної безпеки у сфері тепlopостачання, що проявляється в порушенні прав громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище; порушенні норм екологічної безпеки; порушенні екологічних вимог при проектуванні, розміщенні, будівництві, реконструкції, введенні в дію, експлуатації та ліквідації підприємств; допущенні наднормативних, аварійних і залпових викидів і скидів забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на навколишнє природне середовище; перевищенні лімітів та порушенні інших вимог використання природних ресурсів; самовільному спеціальному використанні природних ресурсів; невиконанні розпоряджень органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, та вчиненні опору їх представникам тощо (стаття 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [4]).

Об'єктом правопорушень у сфері теплоенергетики є відносини суб'єктів господарювання щодо дотримання вимог екологічного законодавства на різних стадіях діяльності у сфері тепlopостачання: виробництва, транспортування, постачання електричної та теплової енергії, технічного обслуговування засобів виробництва, транспортування та споживання електричної та теплової енергії. Зокрема, це можуть бути порушення за: неподання

передбаченої законом інформації уповноваженим державним органам; невиконання (ухилення від виконання) або несвоєчасне виконання рішень чи приписів центральних органів виконавчої влади у сфері теплопостачання; порушення ліцензійних умов; постачання електричної та теплової енергії, параметри якої не відповідають державним стандартам, затвердженим нормативам на теплову енергію; порушення вимог нормативно-правових актів та/або нормативних документів щодо забезпечення належного технічного стану теплових, тепловикористальних установок та мереж, а також їх експлуатації (стаття 31 Закону України «Про теплопостачання» [3]).

Із огляду предмета правопорушень, вважати-мемо, що його варто розглядати як природні та штучно створені матеріальні блага, із приводу яких виникають суспільні відносини у сфері теплопостачання. До таких предметів, на наш погляд, належать: 1) залучені в господарський обіг природні ресурси - земля, води, надра, атмосферне повітря, ліси та інші - як об'єкти довкілля, що використовуються суб'єктами господарювання у сфері теплоенергетики і слугують матеріальною базою для здійснення діяльності з виробництва електричної та теплової енергії; 2) об'єкти та споруди, основне і допоміжне обладнання, що використовуються для забезпечення безпечної та надійної експлуатації теплових мереж. Зауважимо, що на разі питання модернізації технологічної бази ТЕС є одним з ключових для забезпечення екологічно безпечного довкілля; 3) об'єкти у сфері теплопостачання (абзац 8 стаття 1 Закону України «Про теплопостачання») - теплогенеруючі станції або установки, теплові електростанції, теплоелектроцентралі, котельні, когенераційні установки, теплові мережі, які призначені для виробництва і транспортування електричної та теплової енергії;

в) екологічна шкода - негативні наслідки, яких зазнають об'єкти правової охорони навколишнього природного середовища (стаття 5 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [4]), що настають у результаті здійснення господарської діяльності з виробництва електричної та теплової енергії, незалежно від факту вчинення правопорушення. Ось чому, екологічна шкода є обов'язковою ознакою негативної та позитивної відповідальності суб'єкта господарювання у сфері виробництва електричної та теплової енергії.

Нормативне визначення поняття «екологічної шкоди» закріплене в актах європейського та

міжнародного законодавства. Враховуючи дефініції «шкода» та «навколишнє природне середовище», варто зазначити те, що згідно із Конвенцією про цивільну відповідальність за шкоду, заподіяну діяльністю, небезпечною для навколишнього середовища від 21 червня 1993 р. [8] (п.п. 7, 10 статті 2) «екологічна шкода» трактується як смерть чи тілесні ушкодження, втрата або пошкодження майна, втрата чи збитки, що є наслідком погіршення стану навколишнього природного середовища, витрати на попереджувальні заходи чи інші збитки, які є наслідком властивостей небезпечних речовин тощо або виникають у результаті поведінки із відходами.

Згідно Директиви 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди» від 21 квітня 2004 р. [9] «шкода, завдана навколишньому середовищу» («екологічна шкода») визначається як: 1) шкода, завдана біологічним видам та природним ареалам, що перебувають під охороною, а також шкода, що вражає водні ресурси та ґрунти; 2) негативні вимірні зміни природного ресурсу або порушення пов'язаної з природними ресурсами послуги, що можуть відбутися безпосереднім або не безпосереднім чином (стаття 2). Зауважимо, що згідно з Додатком III до цієї Директиви її положення застосовуються, в тому числі, щодо об'єктів теплопостачання, тобто діяльності, пов'язаної з експлуатацією «спалювальних установок, номінальний тепловий внесок яких дорівнює або перевищує 50 МВт, незалежно від типу використовуваного палива (твердого, рідкого або газоподібного)».

На відміну від європейського та міжнародного права, у чинному законодавстві України поняття «екологічна шкода» не має нормативного закріплення. Разом з тим, шкода є обов'язковим елементом настання майнової (цивільної) відповідальності, і розглядається як майнова (реальні збитки, упущена вигода) та моральна шкода (ст.ст. 22, 23 Цивільного кодексу України).

У науковій літературі екологічну шкоду пропонується розглядати з точки зору форм, в яких вона проявляється: а) забруднення природного середовища; б) виснаження, знищення, пошкодження природного середовища й окремих його комплексів та об'єктів; в) порушення екологічних зв'язків; г) заподіяння шкоди здоров'ю громадян [10, с. 64].

Саме тому, у вітчизняній правозастосовній практиці екологічну шкоду пов'язують зі збитками майнового та немайнового характеру, завданими довкіллю, внаслідок господарської діяльності такого джерела підвищеної небезпеки, як підприємства ТЕС. У зв'язку з цим, однією з визначальних ознак юридичної відповідальності як засобу правового забезпечення екологічної безпеки в сфері теплоенергетики, є компенсаційний характер;

г) компенсаційний характер юридичної відповідальності, що полягає в обов'язку суб'єкта господарювання, котрий здійснює виробництво теплової та електричної енергії, відшкодувати в адміністративному та судовому порядку збитки, що були завдані суспільним, державним та приватним інтересам незалежно від застосування до такого суб'єкта засобів адміністративної чи кримінальної відповідальності. Крім того, компенсаційний характер відповідальності у сфері теплопостачання притаманний не лише негативному (ретроспективному) аспекту юридичної відповідальності, але й позитивному (проспективному).

В екологічній доктрині компенсацію шкоди як дію, що має за мету «зрівноважити майнову та немайнову втрату» відмежовують відшкодування, тобто, дії, спрямованої «на заміну утраченого майна, яке виражається у передачі потерпілому майна того ж роду, якості, вартості, або в оплаті грошової суми в розмірі, відповідному вартості втраченого майна [10, с. 12-13]».

На наше переконання, для характеристики майнового аспекту юридичної відповідальності суб'єкта теплоенергетики слід використовувати термін «компенсація», оскільки шкода, завдана навколишньому природному середовищу, є невідомою, тому суб'єкт господарювання, який володіє таким джерелом підвищеної небезпеки, зобов'язаний зрівноважувати реально заподіяні та потенційні збитки з вимогами забезпечення екологічно безпечного стану довкілля, «при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей» (ч. 1 статті 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [4]).

Розглядаючи поняття «компенсація екологічної шкоди», автори звертаються до наукового підходу М. В. Краснової, за яким даний термін визначається як «процес, у межах якого забезпечується діяльність зобов'язаних на те суб'єктів із здійснення системи охоронних заходів, сфера діяльності яких пов'язана з негативними впливами на

матеріальні об'єкти, якість та безпека яких становить суспільний інтерес, а також оплата такими суб'єктами певної суми коштів потерпілим особам за витрати, що виникли внаслідок порушення їхніх законних прав та інтересів [10, с. 13]».

На нормативному рівні компенсаційна ознака юридичної відповідальності суб'єкта господарювання у сфері теплопостачання проявляється в принципі «забруднювач - платник», закріпленому в положеннях вже згадуваної вище Директиви 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди» від 21 квітня 2004 р. [9].

Зазначений принцип реалізується для попередження та ліквідації наслідків екологічної шкоди в рамках екологічної відповідальності (статті 1 названої Директиви). Отже, для попередження такої шкоди експлуатант вживає запобіжні заходи, які застосовуються у відповідь на подію, дію або невдалу дію, що спричинили неминучу загрозу шкоди навколишньому середовищу, з метою попередження цієї шкоди або її максимальної локалізації (п. 10 статті 2, статті 5 Директиви). Натомість для ліквідації екологічної шкоди експлуатант вживає відновлювальні заходи, спрямовані на відновлення, реконструкцію або заміну природних ресурсів, яким було завдано шкоду тощо (п. 11 статті 2, стаття 6 Директиви).

За чинним законодавством України компенсація екологічної шкоди у сфері виробництва теплової та електричної енергії здійснюється в адміністративному та судовому порядку. В адміністративному порядку компенсація екологічної шкоди проявляється у вигляді штрафних санкцій, що застосовуються Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сферах комунальних послуг та енергетики, за правопорушення у сфері теплопостачання (стаття 31 Закону України «Про теплопостачання» [3]).

У судовому порядку компенсація екологічної шкоди за правопорушення у сфері теплоенергетики здійснюється внаслідок розгляду справ у спорах, в яких позивачами у переважній більшості випадків є органи, що забезпечують реалізацію державної політики в галузі охорони навколишнього природного середовища (Державна екологічна інспекція, інші контролюючі державні органи, прокурор в інтересах держави в особі цих органів). Відповідачами у зазначених спорах виступають господарюючі суб'єкти, зокрема, у сфері теплопостачання, якими допущено

правопорушення у сфері охорони довкілля. Предметом спору в переважній більшості випадків є стягнення шкоди, заподіяної державі внаслідок порушення законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Порядок розрахунку екологічної шкоди, яка підлягає компенсації, визначається залежно від способу розрахунку такої шкоди та об'єкта навколишнього природного середовища, якому заподіюється шкода внаслідок виробництва електричної та теплової енергії. У зв'язку з цим, в науковій літературі виділяють чотири методи (способи) розрахунку екологічної шкоди: витратний, таксовий, розрахунковий, нормативний [10, с. 346].

За витратним способом компенсації екологічної шкоди відшкодування збитків провадиться підприємствами ТЕС, яким «відводяться природні ресурси, що вилучаються», а також підприємствами ТЕС, «діяльність яких обмежує права власників природних ресурсів і користувачів, або призводить до погіршення якості суміжні природні ресурси [10, с. 347]». Таксовий метод визначення екологічної шкоди, завдану підприємством ТЕС, використовується для розрахунку збитків, заподіяних, зокрема, лісовим ресурсам. На підставі розрахункового методу затверджено, зокрема, методики розрахунку шкоди, заподіяної: водним і земельним ресурсам. Нормативний метод розрахунку екологічної шкоди у сфері тепlopостачання найчастіше застосовується у разі перевищення підприємством ТЕС як стаціонарним джерелом забруднення атмосферного повітря нормативів гранично допустимих викидів забруднюючих речовин (ст.ст. 7, 33 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» [11]).

Висновки. Отже, за результатами дослідження юридичної відповідальності як засобу правового забезпечення екологічної безпеки в сфері тепlopостачання, виокремлено негативну та позитивну складові такої відповідальності. Зазначено, що особливість юридичної відповідальності суб'єктів господарювання у сфері тепlopостачання полягає у тому, що їхня діяльність є пов'язана із використанням обладнання, що створює підвищену небезпеку для осіб, які цю діяльність здійснюють, та інших осіб і навколишнього природного середовища.

Встановлено, що юридична відповідальність підприємства ТЕС, реалізуючи превентивну та охоронно-захисну функції у процесі правового регулювання виробництва теплової та електричної енергії, характеризується наступними

особливостями: підстава відповідальності, суб'єкт відповідальності, екологічна шкода, компенсаційний характер відповідальності. За чинним законодавством України компенсація екологічної шкоди у сфері виробництва теплової та електричної енергії здійснюється в адміністративному та судовому порядку. Порядок розрахунку екологічної шкоди, яка підлягає компенсації, визначається залежно від способу розрахунку такої шкоди та об'єкта навколишнього природного середовища, якому заподіюється шкода внаслідок виробництва електричної та теплової енергії.

Перспективними напрямками майбутніх досліджень вважаємо аналіз застосування юридичної відповідальності в інших сферах економіки.

Література

1. Проблеми права екологічної безпеки : навч. посіб. за заг. ред. М. В. Краснової та Р. С. Кіріна; відп. ред. В. І. Андрейцев. М-во освіти і науки України; Київ. нац. ун-т, Нац. гірн. ун-т. Дніпро: НГУ, 2016. 575 с.
2. Решітник Л. П. Відшкодування шкоди, заподіяної порушенням екологічних прав громадян: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право». Х., 2005. 20 с.
3. Про тепlopостачання: Закон України від 2 червня 2005 р. № 2633-IV. Дата оновлення 01.01.2024. 1909-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2633-15#Text> (дата звернення 15 січня 2024 року).
4. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII. Редакція від 08.10.2023, підстава - 2614-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення 15 січня 2024 року).
5. Заржицький О. С. Актуальні проблеми правового забезпечення екологічної політики України (теоретичні аспекти): монографія Д. : Національний гірничий університет, 2012. 200 с.
6. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Дата оновлення 01.01.2024. № 1953-IX, 1909-IX, 3254-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 15 січня 2024 року).
7. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254 к/96 ВР. Дата оновлення 01.01.2020. № 27-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 15 січня 2024 року).

8. Convention on Civil Liability for Damage Resulting from Activities Dangerous to the Environment, 21.VI.1993 URL: <https://rm.coe.int/168007c079> (дата звернення 15 січня 2024 року).

9. Директива 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради «Про екологічну відповідальність за попередження та ліквідацію наслідків завданої навколишньому середовищу шкоди» від 21 квітня 2004 р. Редакція від 01.05.2006, підстава - 984_016-06. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_965#Text (дата звернення 15 січня 2024 року).

10. Краснова М. В. Компенсація шкоди за екологічним законодавством України (теоретико-правові аспекти): монографія. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 439 с.

11. Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16 жовтня 1992 р. № 2707-XII. Редакція від 01.10.2023, підстава - 2573-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text> (дата звернення 15 січня 2024 року).

*Мелех Л. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри господарсько-правових дисциплін
Інституту права Львівського державного
університету внутрішніх справ*

*Коритко Л. Я.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри загальноправових
та гуманітарних дисциплін
Івано-Франківського навчально-наукового
юридичного інституту
Національного університету
«Одеська юридична академія»*

*Кучера А. М.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника*